

- Литвинникова // Е. Ф. Карский и современное языкознание. Материалы IX международных Карских чтений. В 2-х частях. Часть 1. – Гродно: ГрГУ им. Я. Купалы, 2003. – С. 250-261.
9. Некрасова Е. А., Бакина М. А. Языковые процессы в современной русской поэзии / Елена Андреевна Некрасова, Мария Алексеевна Бакина // Языковые процессы в современной русской поэзии. – М.: Наука, 1982. – 321 с.
 10. Николина Н. А. Активные процессы в языке современной русской художественной литературы / Наталия Анатольевна Николина. – М.: ГНОЗИС, 2009. – С.89. – 335 с.
 11. Николина Н. А. Контаминация как способ компрессивного словообразования / Наталия Анатольевна Николина // РЯШ, 2011. – №2. – С. 41-45.
 12. Русская разговорная речь. – М.: Наука, 1973. – С. 461-462.
 13. Языковые процессы современной русской художественной литературы. Проза. / отв. ред. А.И. Горшков, А.Д. Григорьева. – М.: Наука, 1977. – 335 с.
 14. Языковые процессы современной русской художественной литературы. Поэзия. / отв. ред. А.Д. Григорьева. – М.: Наука, 1977. – 391 с.

Анотація. У статті на основі багатоаспектного аналізу похідних слів різних граматичних класів, що функціонують у творах письменників, чий імена «на слуху» у читачів, подані спостереження над засобами номінації, які зумовлені активними процесами сучасного російського словотворення, характерними для сучасної російської художньої літератури.

Ключові слова: словотворення, засоби номінації, стилістичне забарвлення похідних, семантизація дериватів, культурне знання, контекст, мовна картина світу

Summary. In this article, based on a multidimensional analysis of the derivatives of words of different grammatical classes, which function in the works of writers whose name are known to everybody of the reading public, the most common means of nomination, due to the active processes of the modern Russian word formation, which are typical for modern Russian are submitted.

Keywords: word creation, nomination facility, stylistic coloring of the derivatives, semantization of the derivatives, cultural knowledge, context, language world.

УДК 811. 161.2'373

Маркітантов Ю.О.

СКРОЧЕННЯ КОМПОНЕНТНОГО СКЛАДУ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ І ПОЕТИЧНИЙ ТЕКСТ

На скорочення як один із видів трансформації фразеологічних одиниць (ФО) немає усталеного погляду. Мовознавці по-різному кваліфікують і тлумачать ці явища. Наприклад, у роботах Л. Авксентьева, В.Ужченка натрапляємо на термін редукція. Проте більшість мовознавців послуговується терміном еліпсис, зокрема В. Виноградов, В. Жуков, Н. Неровня. Т. Кучеренко, Т. Свердан вважають доречним вживання терміна усічення. І. Гнатюк, говорячи про скорочення компонентного складу фразеологізму, послуговується термінами еліпсис, усічення, редукція як синонімічними.

Ми на боці тих дослідників, які вважають, що при скороченні фразеологізмів треба розмежовувати власне скорочення складу компонентів ФО і еліпсис.

До речі, Т. Свердан у своїй дисертації зазначає, що «у межах усічених синхронічних варіантів ФО вирізняємо усічені узуальні ФВ [фразеологічні варіанти – Ю. М.], як такі, що фіксовані словниками, або ж не фіксовані, проте загальнозрозумілі й часто (критерій повторюваності) використовуються у мовленні (рада б душа в рай [, та гріхи не пускають]; як з-за вугла (рогу) [мішком] [прибитий]; [говорить,] як горохом [сипле (торохтить, котить))], та усічені оказіональні ФВ – ті, що лише поодинокі трапляються в розмовному або художньому мовленні й ще не ввійшли до лексико- чи фразеографічних збірок (рада б душа [в рай, та гріхи не пускають]; був кінь [та з'їздився]; [міняти (виміняти)] шило на швайку)» [6, 6].

Для власне скорочення характерною рисою є втрата надлишкових елементів. «В ідіомах, – зазначає В. Н. Телія, – надлишковість певної частини елементів існує в самій структурі одиниці мови, а не виникає за рахунок їх мовленнєвої комбінації» [7, 203]. Компонента, який усувається

при скороченні ФО, відновлювати немає необхідності. «Можливість зміни кількості лексичних компонентів ідіом, що не порушує тотожності, можна пояснити лише як результат злиття значень компонентів у плані змісту ідіом. Саме тому, що факультативність певних лексичних компонентів зумовлена специфікою структури ідіоми-знака, видається можливим інтерпретувати цю узуальну зміну кількості компонентів протяжності ідіом як їх варіювання» [7, 203].

Отже, скорочення компонентного складу ФО – це звуження рамок фразеологізму, усічення окремих його компонентів, зумовлене прагненням до економії мовних засобів і відноситься до мови, а не до мовлення. Часто усічені компоненти фіксуються фразеологічними словниками як факультативні.

Поети послуговуються скороченням компонентного складу там, де можна його узуально допустити, добре і тонко відчуваючи цю допустимість. Так, ФО *на попятный двор* – ‘відмовитися від попереднього рішення, згоди, яку вже дали’ – Л. Мартинов уживає в формі *на попятный*:

<i>Такое иногда бросишь,</i>	<i>Рассказ это был или стих,</i>
<i>Что и не разберёт никто,</i>	<i>И тут не пойдёшь на попятный,</i>
<i>Если даже и сам ты попросишь,</i>	<i>Если ты автор их!</i>
<i>А лет через сто</i>	
<i>Глядишь, – совершенно понятный</i>	

Аналогічний приклад, але з іншою ФО, ми бачимо у К. Жука:

*А ля завадзі плоткі
Б’юць па самых каленях...
...Шлях назад хоць кароткі,
Але ўсе ж – па цячэнні.*

Як у розмовному, так і в поетичному мовленні в усіченому вигляді вживається ФО *с повинной головой* – ‘визнаючи себе винним у чому-небудь, каючись у чому-небудь (приходить, з’являтися і т.п. куди-небудь)’:

*Явиться к врагам добровольно ему приказали так нагло,
как будто бы может с повинной явиться поэзия Пабло... (Е. Евтушенко)*

Уміло користується мовними можливостями ФО І.Римарук:

<i>тануть сніги</i>	<i>віща зоря</i>
<i>вийдуть сухими</i>	<i>в тихій скорботі</i>
<i>не вороги</i>	<i>слово-байстра</i>
<i>не побратими</i>	<i>кляпом у роті.</i>

ФО *виходити / вийти сухим з води* – ‘знаходити вихід зі скрутного становища’ – вжита, на думку автора, без надлишкового з інформаційної точки зору компонента, що дає можливість підтримувати запрограмований ритм твору, до того ж певним чином актуалізувавши фразеологічну формулу.

Як бачимо з наведених прикладів, при скороченні фразеологізмів усіченню підлягають компоненти, присутність чи відсутність яких не впливає на зміст ФО та її емоційно-експресивну сутність. Відновлення втраченого компонента не передбачається ні контекстом, ні ситуацією.

Щодо еліпсису, то це явище мовленнєве, і за його застосування втрачатися може не лише залежний (факультативний), а й будь-який із основних компонентів ФО. Тоді сприйняттю читачем образу одиниці сприяє контекст.

Еліпсис фразеологізмів у творах слов’янських поетів – явище звичне, «такому скороченню значною мірою сприяє поетичне мовлення, де необхідні економія і збереження потрібного ритму. Але це є лише другорядною причиною. Основна ж причина полягає... у здатності фразеологічних сполучень втрачати «деталі», зберігаючи лише найнеобхідніші елементи» [1, 89]. Інколи з найнеобхідніших залишається лише один компонент. Наприклад:

*Пошел один я, тих и незаметен.
Я думал о земле, я не витал.
Ну что концерт – бог с ним, с концертом этим!
Да мало ли такого я видал! (Е. Евтушенко)*

Перед нами яскравий зразок еліпсування ФО *витать [парить] в облаках [в эмпирах, между небом и землёй]*.

Цікавою нам видається робота з фразеологічним матеріалом Оксани Почапської. Так, тричі нам зустрічається ФО *треті півні* (‘вживається на позначення світанку’). Всупереч «неяскравості» цієї ФО автору вдається щоразу надати їй нової емоційно-експресивної наснаги: *до третіх, після третіх, о пів на третіх*:

<i>Завтра домовлюся...</i>	<i>Рівно до третіх,</i>
<i>І прощення гріхів</i>	<i>Тих, що мовчатимуть</i>
<i>Відбудеться вчасно:</i>	<i>Вранці.</i>

У цьому ж творі вжито і після *третіх*:

*Завтра домовлюся...
І вже після третіх
Стану святою.*

Якщо перших два варіанти є просто еліптованими формами загальномовної одиниці, то третій можна беззаперечно кваліфікувати як okazіональну фразеологічну одиницю, або неофразеологізм, щоправда також із застосуванням еліпсису:

*...а мою душу скуйовдить вітер
о пів на третіх,
що заспівають іще зневидка
у курниках.*

Еліпсису може підлягати будь-яка частина ФО. Так, поети елімінують чи то залежний, чи то головний компонент, але при цьому контекст обов'язково є тією базою, якою послуговується читач (слухач) для адекватного сприйняття ФО. Наприклад, подивимося на еліпсис ФО *да мозгу касцей* у творі К. Жука «Агонь Ярылы»:

*А я –
Язычник да касцей –
Ускрыкну,
Што ёсць сілы:
«Не забывай
Сваіх дзяцей,
Не забывай,
Ярыла!»*

*Або ж поглянемо, як змінено ФО **показать кузькину мать**:
Господин жандарм, господин жандарм,
как вам хочется **кузькину мать**
показать вольнодумцам и прочим жидам,
да трудненько теперь **показать!** (Е. Евтушенко).*

Спочатку ФО вжита повністю (із застосуванням, правда, такого поетичного прийому як анжамбеман). А повторно автор використовує її в еліпсованій формі, що за наявності такого контексту абсолютно виправдано і доцільно. До речі, це, можна сказати, є одним зі штрихів творчого почерку Євгена Євтушенка. Наведемо, принаймні, ще один подібний приклад:

*Таков проклятый круг:
ничто не сходит с рук,
а если даже **сходит**,
ничто не задарма...*

У результаті еліпсису фразеологізми стають стилістично виразнішими і значно компактнішими у мовленнєвому вжитку. У цьому плані особливо характерним є пропуск опорного компонента-предиката. Фразеологізм *выходить в тираж* – ‘ставати непридатним для чого-небудь (про людину як працівника)’ – вживається у формі *в тираж*:

*Ну-ну, трудящиеся эстрады!
Вот ветеранка в облезлом страусе,
едва за тридцать – **в тираж** пора:
«Ура, сестрички, качнём права!..» (А. Вознесенский)*

Подібне чиниться і з ФО *мурашки бегают по коже* – ‘морозить від відчуття сильного страху, хвилювання, збудження і т.п.’:

*И ты в зеркале видишь сам,
чётко видишь – **по коже мурашки!** –
как ты плачешь, Удача-сан,
над удачей, тебя обокравшей... (Е. Евтушенко)*

«Еліпсис компонентів ФО посилює смислову щільність тексту, а в ряді випадків зумовлює і множинність можливих синтаксичних зв'язків і – відповідно – інтерпретацій висловлювань» [5, 38]. Наприклад:

*Мене вже можна **голыми руками**.
Пора міняти шаблю на патик.
О де ж мої полковники з полками?
Де мій Богун, Пушкар і Джеджалик?! (Л. Костенко)*

У фразеологізмі *брати голыми руками* опускається його опорний компонент. Саме така форма конденсує зміст одиниці, робить її стилістично вагомою в передачі почуття гіркоти героя.

У Анатолія Солонського читаємо:

*Я теж не маю зла ніскільки.
Спішу-біжу – як і колись.*

*А ти вже вдома – наче білка,
Аж спиці в колесі злились.*

Перед нами яскравий приклад еліпсису ФО, коли в одиниці опущений компонент *в колесі* та слово-супровідник *крутиться*. Щоправда, автор сумістив у цьому мікроконтексті два способи трансформації: еліпсис і подвійну актуалізацію, яка підтримується другою частиною складного речення, де втрачений у першій частині компонент фразеологізму вжитий у прямому лексичному значенні.

Як бачимо, еліпсовані ФО у поетичних текстах явище звичне, «такому скороченню багато в чому сприяє поетичне мовлення, де вимагається короткість і збереження необхідного ритму. Але це – лише другорядна причина. Основна ж причина полягає ... у здатності фразеологічних сполучень втрачати деталі, зберігаючи лише найнеобхідніші елементи» [4, 89].

Скорочення компонентного складу ФО, як правило, не відбивається на її семантиці. Пояснюється це, перш за все, тим, що традиція вживання фразеологізму дає можливість практично вільно відновити висхідну форму. Подеколи, як ми показали, цьому сприяє й контекст. Особливо часто зазнають скорочення фразеологічні зрощення і єдності [3, 348-349], оскільки у них компоненти настільки поєднані між собою, що опущення одного з них у тексті не усуває цього компонента з читацького сприйняття.

Отже, еліпсис – це усічення окремих компонентів ФО, зумовлене прагненням до економії мовних засобів і лаконізації мовлення, до усунення надлишкових, з погляду конкретного мовленевого факту комунікації, компонентів, що сприяє посиленню експресивності контексту [2, 130]. І, на наше переконання, поетичний текст для цього – найприйнятніший.

Список використаних джерел

1. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології / М. Ф. Алефіренко. – Харків : Вища шк., 1987. – 135 с.
2. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К.: Наук. думка, 1989. – 155 с.
3. Виноградов В. В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке / В. В. Виноградов // А. А. Шахматов. 1864-1920: Сб. статей и материалов / под ред. С. П. Обнорского. – М. – Л. : Изд-во АН СССР, 1947. – С. 339-364.
4. Кочетков А. К. Трансформация фразеологических словосочетаний // Русский язык в школе и вузе: Уч. зап. / Ульяновский гос. пед. ин-т им. И.Н. Ульянова. – 1963. – Т.17. – Вып. 7. – С.81-96.
5. Николина Н. А. Активные процессы в языке современной русской художественной литературы: монография / Наталия Анатольевна Николина. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2009. – 336 с.
6. Свердан Т. П. Усічення як тип структурно-семантичного варіювання і спосіб трансформації у фразеології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец.: 10.02.01 «Українська мова» / Тетяна Петрівна Свердан. – Івано-Франківськ, 2003. – 22 с.
7. Телия В.Н. О вариантах протяженности идиом / В.Н. Телия // Система и уровни языка. – М. : Наука, 1969. – С. 198-211.

Анотація. У статті розглянуто скорочення як один із видів трансформації фразеологічних одиниць (ФО). Робиться спроба розмежувати власне скорочення і еліпсис ФО та їх роль у поетичному тексті.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, скорочення компонентного складу, еліпсис, усічення, редуція, поетичний текст.

Summary. In the article the contraction as one of the ways of phraseological units transformation is studied. The attempt is made to differentiate the contraction and the ellipsis of phraseological units and their roles in the poetical texts.

Key words: phraseological unit, contraction of the component structure, ellipsis, reduction, poetical text.